

Pregledni rad

UDK 821.163.44.09:398Bogišić V.

Aleksandar RADOMAN (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

aleksandar.radoman@fcjk.me

VALTAZAR BOGIŠIĆ KAO PROUČAVALAC USMENE KNJIŽEVNOSTI BOKE KOTORSKE

U ovome prilogu dat je osvrt na rad Valtazara Bogišića na proučavanju usmenoknjiževnoga nasljeđa Boke Kotorske. Osim što je priredio knjigu *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*, u kojoj je objavio sve dotad poznate bugarštice a u obimnome predgovoru ponudio cjelovitu sintezu o toj usmenoknjiževnoj vrsti, Valtazar Bogišić je decenijama podsticao potragu za usmenoknjiževnim rukopisima iz Boke Kotorske, publikovao prve bilješke o tim rukopisima, pribavljao originale ili prijepise te ih i sam prepisivao s namjerom da ih publikuje. Djelimično objavljena korespondencija s njegovim ključnim saradnikom na tome poslu, peraškim sveštenikom Srećkom Vulovićem, kao i obilje rukopisa koji se odnose na ovu problematiku a čuvaju se u Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu, danas su izuzetno vrijedni materijali za proučavanje najstarijih sačuvanih slojeva južnoslovenske usmenoknjiževne baštine.

Ključne riječi: *Valtazar Bogišić, usmena književnost, Boka Kotorska, bugarštice*

O djelatnosti Valtazara Bogišića (20. 12. 1834. – 24. 4. 1908) u Crnoj Gori na izučavanju istorije prava i kodifikaciji običajnoga prava te osobito o njegovu *Opštem imovinskom zakoniku*, postoji cijela biblioteka monografija, studija i zbornika. Neuporedivo manju je pažnju naučne javnosti skrenula njegova djelatnost u domenu sakupljanja, prepisivanja i opisivanja najstarijih slojeva crnogorske usmene književnosti. Moglo bi se bez prećerivanja reći – da nije bilo Bogišićeve istraživačke znatiželje i upornosti da dođe do informacija ili da pribavi originale, a kad se to nije moglo makar prijepise najstarijih usmenoknjiževnih rukopisnih zbirki nastalih u Boki Kotorskoj u periodu od 1696. do 1833. godine, najveći dio toga korpusa danas bi bio ili sasvim zagubljen ili zanemaren i nedovoljno proučen. Zaslugom u prvome redu Valtazara Bogišića, međutim, danas smo u prilici da s dosta pouzdanja rekonstruišemo korpus najstarijih pretežno usmenoknjiževnih pjesmarica koje su od neprocjenjivoga značaja ne samo za proučavanje crnogorske, već i šire – usmenoknjiževne baštine južnoslovenske interliterarne zajednice (Radoman, 2022: 15–62). U ovome ćemo se radu stoga osvrnuti na taj djelimično zanemareni segment Bogišićeva naučnoga rada.

O peraškim usmenoknjiževnim pjesmaricama Valtazar Bogišić nije objavio mnogo. Ipak, njegov je doprinos njihovu proučavanju višestruk. Jedan je od prvih koji su objavili opise nekih rukopisa, među prvima je pojedine pjesme iz toga korpusa publikovao, a osim toga znatan je trud uložio u njihovu identifikovanju, prikupljanju, sistematizaciji i pripremanju za publikovanje. Ako nije stigao da pripremljenu građu za života integralno objavi kako je, čini se na osnovu materijala sakupljenog u drugoj kutiji Narodnih pjesama u njegovu Naučnom arhivu u Cavtatu, planirao, makar je tu brižljivo sakupljanu i uredno sortiranu građu, pohranio među svoje rukopise, da budućim istraživačima olakša posao na inače, usljed nedostatka preciznijih smjernica, nesigurnome terenu proučavanja peraške usmenoknjiževne baštine.

Bogišićevo ime našlo se uz prve objavljene podatke o peraškim zbirkama i bez njegove namjere, kako se čini. Naime, uz Bogišićev članak posvećen usmenoknjiževnoj zbirci iz biblioteke Male braće u Dubrovniku, objavljeno u zabavniku dubrovačke čitaonice *Dubrovnik* 1868. godine, urednik toga izdanja Lovro Kukuljica dodao je na samome kraju fusnotu u kojoj s pozivom na Srećka Vulovića daje kratke opise dviju usmenoknjiževnih zbirki, koje danas identifikujemo kao pjesmarice Julija Balovića i Nikole Mazarovića (Bogišić, 1868: 292). Po svemu sudeći fusnota koju je pronašao uz svoj članak podstakla je Bogišića da stupi u kontakt s Vulovićem i iz prve se ruke informiše o zbirkama koje je spomenuo Kukuljica. Prvo sačuvano pismo koje je Vulović uputio Bogišiću, vjerovatno kao odgovor na neko danas nedostupno

Bogišićevo pismo, pisano je 19. aprila 1869. godine, čime započinje izuzetno vrijedna prepiska između dvojice autora čije su zasluge na otkriću i prikupljanju peraških pjesmarica ključne.

Kako tačno primjećuje Miroslav Pantić, Bogišiću je osobito bilo stalo da mu se prizna prvijenstvo u otkriću bugarštica kao osobene forme južnoslovenske usmene poezije, iako su prije njegova članka u *Dubrovniku* po dvije bugarštice već bili objavili Aleksandar Giljferding i Nikola Stokan, a neposredno nakon njegova članka znatan broj bugarštica štampao Franc Miklošić u knjizi *Die Volksepik der Croaten*. To svoje prvijenstvo, uz izvjesno potcjenjivanje Vulovićeve doprinosa, Bogišić eksplicitno formuliše u pismu Stojanu Novakoviću 22. I 1879. godine: „Poslije Giljferdinga, a prije Miklošića, izdah ja opet 3–4 pjesme iz dubrovačke zbirke u dubr. Zabavniku za 1868 godinu. *Usljedi toga se i otkriše sve peraške i kotorske bugarštice*, – i bez toga moga izdanja još bi bokeljske bugarštice, koje su tako važne za izučavanje te vrste pjesama (...), ležale zaboravljene i nepoznate. Ta i sam Miklošić *nije znao* za bugarštice Giljferdingove, a negmoli bi o njima obaznao dobri bokeljski pop.“ (Pantić, 1961: 208) Bugaršticama je Bogišić posvetio svoj obimni predgovor prvoj knjizi dugo pripremanih *Narodnih pjesama iz starijih najviše primorskih zapisa* 1878. godine (Bogišić, 1878: 1–142), no za našu je temu posebno važno što on u tome predgovoru donosi i opise dviju zbirki koje je pronašao Vulović, a spomenuo Kukuljica, kao i dviju zbirki iz Arhiva HAZU, za koje veli da su nastale u Boki Kotorskoj.

Opise zbirki Julija Balovića i Nikole Mazarovića (Bogišić, 1878: 133–135) Bogišić je u predgovoru donio na osnovu tekstova Srećka Vulovića, što on, uostalom, i ističe, no ipak potcrtavajući vlastiti značaj u procesu otkrića peraških bugarštica: „Peraške bugarštice nijesu bile do sad objelodanjene (...), pa nijesu ni poznate bile učenome svijetu. Nama bijahu saopćene prvi put g. Srećkom Vulovićem iz Perasta, uslijed nama objelodanjenih bugarštica u gore pomenutom Zabavniku dubrovačke štionice. Istome g. Vuloviću dužni smo zahvaliti, što nam uporedi s originalima prijepise, kao i što nam saopći opis rukopisa.“ (Bogišić, 1878: 135) Iz pjesmarice Julija Balovića Bogišić je u svojoj knjizi objavio devet bugarštica, a iz pjesmarice Nikole Mazarovića osam deseteračkih epskih pjesama. I u redosljedu objavljivanja pojedinih pjesama iz te dvije zbirke on je slijedio izvjesnu pravilnost, pa je u nizu nakon svake (osim jedne) bugarštice iz pjesmarice Julija Balovića objavio njoj tematski ekvivalentnu deseteračku epsku pjesmu iz zbirke Nikole Mazarovića. Iako nam se Bogišićevo insistiranje na prvijenstvu u otkriću, bolje reći identifikovanju bugarštica, danas može činiti odveć sitničavim, ipak mu se mora dati za pravo da je prvi objavio pjesme iz korpusa bokeljskih bugarštica, makar onih koje je pronašao Srećko Vulović.

U predgovoru *Narodnih pjesama iz starijih najviše primorskih zapisa* Bogišić spominje još jednu zbirku koju je otkrio Vulović. U poglavlju predgovora naslovljenom „O svezi među bugaršticama i umjetnim pjesništvom u primorju“ analizirao je primjer transformacije stihova iz Gundulićeva *Osmana* u bugarštica, što ih je pronašao u pjesmarici za koju danas znamo da je pisana rukom Nikole Burovića, a za koju on u predgovoru, slijedeći prve Vulovićeve vijesti, drži da je zbirka Andrije Zmajevića. (Bogišić, 1878: 93–97) No iz te zbirke Bogišić nije objavio nijednu pjesmu, budući da je za nju doznao kad je njegova knjiga već bila pripremljena. Nju je, kao i brojne druge materijale iz Perasta, kanio publikovati u drugoj knjizi *Narodnih pjesama*, ali do finalizacije te ideje nikad nije došlo. Burovićevu je pjesmaricu Bogišić, posredstvom Vulovića, otkupio od Frana Smeće, pa se ona danas pod signaturom M 124 nalazi u njegovu Naučnome arhivu u Cavtatu.

Bogišiću nesumnjivo pripada naučno prvijenstvo i po tome što je skrenuo pažnju na dva rukopisa iz Arhiva HAZU koji su izmakli pažnji Srećka Vulovića, a za koje je baš Bogišić, koliko je poznato, prvi utvrdio na osnovu „narječnih osobina“ da su „u Boci Kotorskoj pisana bila rukom Bokijelja zapadne crkve“. (Bogišić, 1878: 136) Prvi od njih u Bogišićevo vrijeme je čuvan u knjižnici Jugoslavenske akademije u Zagrebu pod brojem 638. Danas se pod brojem IV a. 30 nalazi u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Iz te je zbirke Bogišić objavio u prvoj knjizi narodnih pjesama 24 bugarštica. Drugi rukopis u Bogišićevo vrijeme nalazio se u istoj biblioteci pod brojem 641, dok je danas u istoj ustanovi pod signaturom I b. 80, a iz njega su u *Narodnim pjesmama* objavljene tri bugarštica. Osim što donosi prve opise tih rukopisa, Bogišić upućuje i na njihovo porijeklo, ukazujući da su u Akademijinu biblioteku prispjeli s bibliotekom Ivana Kukuljevića Sakcinskog, što upućuje na zaključak da ih je Ivan Kukuljević pronašao tokom njegova boravka u Boki 1856. godine, nešto više od decenije prije no je Srećko Vulović započeo svoja istraživanja, pa se tako može i objasniti zašto su Vuloviću na početku njegova rada ostali nepoznati. Za pjesme iz rukopisa IV a. 30 Bogišić veli da je njih 18 već objavio Miklošič „po prijepisu učinjenom pod nadzorom prof. Jagića“ (Bogišić, 1878: 136), a da je taj isti prijepis i sam koristio prilikom publikovanja pjesama. Pjesme iz rukopisa I b. 80 prvi put su objavljene baš u Bogišićevoj knjizi. Da se Bogišićev zaključak kako su dva rukopisa nastala u Boki može dopuniti informacijom da pripadaju peraškome korpusu zbirki, već smo ukazali, dovodeći te rukopise, odnosno njihov pretežnji dio, u vezu s Peraštaninom Ivanom Antunom Nenadićem (Radoman, 2022: 32–39).

Razumije se da je Bogišić u svojemu opširnome tekstu o bugaršticama analizirao i pojedine stilske, jezičke i tematske osobenosti bokeljskih bu-

garštica, te da su mu neke od njih poslužile za ilustraciju pojedinih svojih hipoteza i zaključaka u inače široko koncipiranoj sintezi o bugaršticama u kojoj je ispitao njihove metričke, jezičke, stilske i tematološke karakteristike, upoređujući ih, đe je god to bilo podesno, s deseteračkom epikom, ali i autorskom poezijom dubrovačko-dalmatinskoga književno-kulturnoga areala. Tako, primjera radi, primjećuje da sve bokeljske bugarštrice bez izuzetka imaju „pripjevne priloške“, odnosno karakteristični napjev koji se javlja poslije prvoga, a potom poslije svakoga drugog i u pretposljednem stihu. Osvrće se i na jezičke specifičnosti bokeljskih bugarštica, ukazujući na karakteristično miješanje akuzativa i lokativa u tim pjesmama. U okviru razmatranja metrike bugarštica Bogišić poseže i za propitivanjem izvjesnih prozodijskih karakteristika, pa primjećuje: „Možda će današnji bokeljski a i crnogorski izgovor, u koga je gotovo pravilo da pomiče akcenat s lijeva na desno za jedan slog, biti takođe u kakvoj svezi s faktom, što se naše bugarštrice sačuvaše u tome kraju u priličnoj snazi i količini sve do prošastoga vijeka.“ (Bogišić, 1878: 17) Za neke od bugarštica zabilježenih u Boki Bogišić primjećuje da nijesu narodne provenijencije. Na osnovu „usklika“ na kraju pjesme zaključuje da su se u Boki „pjevale u višem društvu“ (Bogišić, 1878: 83). Njegova se zapažanja nerijetko oslanjaju i na izvrsno poznavanje društvenoistorijskih okolnosti: „Mi znamo na pr., da je umjetnu bugaršticu pod br. 77 jedan svakako obrazovan čovjek Kotoranin sastavio – a ne zaboravimo, da je Kotor jedino mjesto u Boci, gdje se, ako izuzmemo malu Budvu, razvio bio patricijat u zatvoreni razred, poput primorskih gradova sjeverne Dalmacije.“ (Bogišić, 1878: 83)

Udio Valtazara Bogišića u proučavanju bugarštica precizno je odredio istoričar književnosti Davor Nikolić: „Zasluga je B. Bogišića što je prvi na jednome mjestu sakupio dotada poznate zapise bugarščica, ali još više što je zbirku zapisa propratio stručnom studijom koja je i danas umnogome relevantna za proučavanje strukture ovih *starinskih pjesama dugog stiha*. Ponajveći prigovor koji se danas može uputiti ovoj studiji jest prestrogo vrednovanje estetske komponente bugarščica s obzirom da ih je Bogišić upoređivao s ep-skim pjesmama u Vukovim antologijama. (...) Kao protuargument Bogišićevu sudu može se dodati i stav kako su doživljaj, melankolija i estetika tragičnog dio poetike drevnih vremena pa se bugarščicu i danas može smatrati umjetnički uspjelom (...).“ (Nikolić, 2011: 583)

Od osobitoga je značaj korespondencija između Valtazara Bogišića i Srećka Vulovića koju je objavio Miroslav Pantić. No dok je Pantić pronašao i publikovao 24 Vulovićeva pisma Bogišiću, poznat nam je samo znatno manji broj pisama koje je Bogišić uputio Vuloviću. Njih 8 pronašli smo u Nadžupskome arhivu u Perastu u fascikli „Miscellanea III, V, Pisma, A–P“, pri čemu najstarije potiče iz 1872. godine, a potonje je pisano u novembru 1895. go-

dine. Ta su pisma pisana inače nečitim Bogišićevim rukopisom od daleko manjega značaja za proučavanje peraških pjesmarica, ili pak širega konteksta bokeljske književnosti i kulture, od onih Vulovićevih, budući da ih čine uglavnom Bogišićeve molbe i upiti, koje čekaju na razjašnjenje, a sasvim rijetko i poneko korisno objašnjenje. Njihov je značaj u tome što nam daju širu sliku njihove korespondencije i ukupnoga odnosa, pomažući da se poneđe razriješi i poneka nedoumica u pojedinostima vezanim za Vulovićeve odgovore, kad nije uvijek sasvim jasno na koji se rukopis odnosi ono što Vulović pojašnjava.

Uz ono što je o peraškim pjesmaricama objavio u svojoj knjizi i ono što je o njima pisao Vuloviću, Bogišićeva je velika zasluga što je u svojem Naučnom arhivu prikupio i sredo zamašnu građu usmenih pjesama planiranu za publikovanje u drugoj knjizi *Narodnih pjesama*. U drugoj kutiji Narodnih pjesama u Naučnome arhivu Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića u Cavtatu čuvaju se dragocjeni prijepisi peraških zbirki. Na omotnici koja se nalazi na samome vrhu kutije Bogišić je svojeručno ispisao „Copiés de Vulović 1869. et seqq“. U tome se korpusu rukopisa mogu naći Vulovićevi opisi Balovićeva i Mazarovićeva zbornika, a zatim veliki broj prijepisa zbirki pisanih različitim rukopisima, uz napomene uglavnom Vulovićeve.

U drugoj kutiji Narodnih pjesama iz Bogišićeva Naučnoga arhiva u Cavtatu mogu se takođe pronaći Bogišićevi prijepisi pojedinih zbornika s njegovim bilješkama o pojedinim rukopisima, njihovu porijeklu, pojašnjenjima vezanim za istorijske okolnosti opjevane u pojedinim pjesmama i sl. Tu se nalazi i jedna kopija Vulovićeva teksta o počašnicama, poslata Bogišiću kao dodatak uz pismo što ga je po svemu sudeći sam Bogišić pohranio među hartije koje su mu trebale poslužiti kao osnova za publikovanje druge knjige *Narodnih pjesama iz starijih osobito primorskih zapisa*.

Zanimljivo je da se među spisima planiranim za drugu knjigu nalaze i istrgnuti štampani listovi s 9 bugarštica Julija Balovića iz prve knjige *Narodnih pjesama*. Bogišić je, naime, planirajući po svoj prilici da u drugoj knjizi pjesme posloži po drugačijemu modelu u odnosu na prvu knjigu, tako da se očuva cjelovitost zbirki iz kojih se publikuju pjesme, u štampani tekst bugarštica, sravnjujući ga po prilici s originalom, unosio korekcije, kako bi u drugoj knjizi ispravio greške koje su se potkrale u štampanome izdanju. Kako se nije uvijek mogao služiti originalima, neke od grešaka nijesu mogle biti njegova krivica, već omaške nastale nepažnjom prepisivača. Tako je, kako se čini, i veliki naučni autoritet Vatroslav Jagić prepisujući bugarštice iz rukopisa IV a. 30, koje je Bogišić u svojem izdanju donio pod brojem 17 i 29, umjesto naslova „Pjesan bugarka“, odnosno „Bugarka“ ispisao „Pjesan bugarska“, odnosno „Bugarska“, pa je na osnovu njegova prijepisa, pogrešan naslov donio i Bogišić. Raspravljajući u predgovoru o imenu bugarštica, Bogišić veli referirajući na rukopis IV a. 30: „U zagrebač-

kom rukopisu na čelu triju pjesama dugačkoga stiha (u ovoj knjizi pod br. 17, 27 i 29) napisano je rukom samoga zapisivača 'pjesan bugarska' (Bogišić, 1878: 30). Međutim, ta opaska nije tačna, budući da se od tri navedene pjesme samo uz pjesmu koja se nalazi na str. 9 rukopisa IV a. 30 javlja oblik „bugarska“, dok se na preostala dva mjesta toga rukopisa jasno čita oblik „bugarka“, kako se pjesme „dugoga stiha“ imenuju i u pjesmarici Nikole Burovića.

Da kojim slučajem nijesu sačuvani originalni zbirki Julija Balovića, Nikole Burovića ili Nikole Mazarovića, oni bi se na osnovu tih prijepisa danas mogli rekonstruisati, onako kako smo to učinili, recimo, s manjom zbirkom Krsta Balovića (Radoman, 2022: 54–56) ili sa zbirkom Tripa Smeće (Radoman, 2022: 48–49). Premda je ostala neobjavljena i daleko od očiju javnosti, uz svega nekoliko evidentiranih istraživača koji su je do danas pregledali, ta je građa od ključne važnosti za proučavanje peraških usmenoknjiževnih tekstova.

Literatura

- Bogišić, Dr V. 1868. „Najstarija zbirka srpskih narodnih umotvorina“, *Dubrovnik: zabavnik narodne štionice dubrovačke za godinu 1868*: 279–292.
- Bogišić, Valtazar, prir. 1878. *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*, knjiga I. Beograd: Glasnik Srpskog učenog društva.
- Nikolić, Davor. 2011. „Etimološke figure u bugaršćicama Bogišićeva zbornika *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa*“, u: *Spomenica Valtazara Bogišića o stogodišnjici njegove smrti, 24. apr. 2008. godine*, knjiga 2. Beograd: Službeni glasnik & Institut za uporedno pravo & Pravni fakultet Univerziteta u Nišu: 583–592.
- Pantić, Miroslav. 1961. „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“, *Zbornik istorije književnosti*, knj. 2: 203–231.
- Radoman, Aleksandar. 2022. *Usmena književnost Boke Kotorske do 1833. godine*. Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost & Crnogorski PEN centar.

Aleksandar RADOMAN

**VALTAZAR BOGIŠIĆ AS A RESEARCHER OF
ORAL LITERATURE FROM BOKA KOTORSKA**

In this paper, the author reflects on Valtazar Bogišić's research into oral literature heritage of Boka Kotorska, first and foremost on his book *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*, in which Bogišić provides a comprehensive comment on bugarštice poetry. For decades, Bogišić has encouraged the search for oral literature manuscripts from Boka Kotorska, publishing the first comments on those manuscripts and collecting their original versions or transcripts with the intention of publishing them. Along with an abundance of manuscripts, partially published correspondence with Bogišić's key associate in this endeavour – Perast's priest Srećko Vulović is kept in Baltazar Bogišić's Museum in Cavtat today, presenting a very valuable source for studying the oldest preserved layer of South-Slavic oral literature heritage.

Key words: *Valtazar Bogišić, oral literature, Boka Kotorska, bugarštice*